

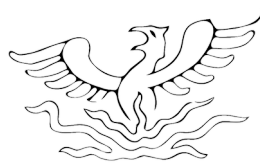
TIDSSKRIFTET FØNIX

*I begyndelsen var... Johannesprologen mellem græsk
metafysik og jødisk visdom*

Teologisk essay

KASPER BRO LARSEN
Professor i Det Nye Testamente, Aarhus Universitet

FØNIX ÅRG. 2022, s. 172–177

Dette værk er licenseret under en Creative Commons-licens
CC BY-NC-ND 2.5 DK

www.foenix1976.dk

ISSN 2446-175X

I begyndelsen var... Johannesprologen mellem græsk metafysik og jødisk visdom

Teologisk essay

Prologen til Johannesevangeliet er min yndlingsprolog. Kun den årlige første etape af cykelløbet Tour de France kommer i nærheden. Johannesprologen er som en ouverture i en opera. Gådefuldt anslår den temaer, der skal spilles ud senere i værket.

Prologen er også en palimpsest eller et stykke genskrevet Bibel. Den skriver sig oven på ældre tekster. Den er en ny skabelsesberetning, der minder den første skabelsesberetning fra Det Gamle Testamente. Hvor den første lød "I begyndelsen skabte Gud himlen og jorden", siger Johannesprologen "I begyndelsen var Ordet". Prologen er desuden et nyt juleevangelium om Jesu fødsel, et alternativ til beretningerne om Betlehem fra Matthæus- og Lukasevangeliet. Johannesprologen fortolker julen som et guddommeligt nedslag blandt mennesker: "Og Ordet blev kød og tog bolig iblandt os."

Jagten på altings grund

Men Johannesprologen genskriver ikke bare israelitisk-jødiske og kristne fortællinger; den er også selv udsat for konstante omskrivninger. Goethe lod sin karakter Faust sige "I begyndelsen var handlingen" ("Am Anfang war der Tat"); dialog-tænkeren Martin Buber sagde "I begyndelsen var relationen" ("Am Anfang war die Beziehung"); Asger Jorn kaldte et af sine malerier "I begyndelsen var billedet". Og litteraten og psykoanalytikerne Julia Kristeva skrev en bog med titlen "I begyndelsen var kærligheden" ("Au commencement était l'amour"). Man får helt lyst til at forsøge sig med sin egen udgave. Men nu går jeg for hurtigt frem.

Hvad betyder "I begyndelsen var Ordet" hos Johannes – eller som det hedder på oldgræsk *en arkhē ēn ho logos*? Det er et metafysisk udsagn. Metafysik handlede hos oldtidens græske filosoffer om det, der ligger til grund for alting. "I begyndelsen var Ordet" udpeger på samme måde tilværelsens dybeste grund. Det er hverken særlig beskedent eller moderne. Min erfaringsverden rummer ingen absolut begyndelse og slutning – der er altid noget før begyndelsen og efter slutningen. Og jeg kan ikke pege på en urmening, som gælder universelt.

Men metafysikeren Johannes vover springet. Dermed skriver han sig ind i antikkens filosofiske tradition. Her havde de førsokratiske naturfilosoffer siden Thales og Anaximander søgt efter det urstof, som alt andet må være afledt af. De kaldte det netop *arkhē*: begyndelsen, urprincippet, altings grundlag. Thales hævdede, at vand er altings *arkhē*; mens andre pegede på ilden som det mest basale element. Og Anaximander søgte bag om elementerne til et uendeligt urstof, som han kaldte *to apeiron*.

Lost in Translation

Men filosofen Johannes har et andet bud. Han kalder begyndelsens urstof, som binder hele kosmos sammen, for *logos*: "I begyndelsen var *logos*". Det er ikke let at oversætte. "I begyndelsen var verdensfornuften" er en mulighed. Sådan ville stoikerne sikkert have gjort. Inspireret af Heraklit anså de verdensaltet for gennemsyret af *logos* som en dyb sammenhæng og lovmæssighed. Et andet forslag kunne være "I begyndelsen var visdommen". Sådan ville den jødiske filosof Filon af Alexandria måske have gjort. Han forstod *logos* eller *sofia* (visdom) som en melleminstans mellem Gud og verden.

"I begyndelsen var talen", er et tredje bud, foreslået af fx renæssancehumanisten Erasmus af Rotterdam. Den latinske Vulgata-oversættelse lød *in principio erat verbum* ("i begyndelsen var Ordet"), men Erasmus ændrede det til *in principio erat sermo* ("i begyndelsen var talen"). Det skrev han endda et helt forsvarsskrift om i 1520-22. Hvis vi derimod vælger at følge den traditionelle danske oversættelse "I begyndelsen var Ordet", understreger vi, at det er Guds skaberord – hans første kommunikative talehandling – der er selve skaberværkets urgrund.

Oversættelsesspørgsmålet bliver næppe nogensinde løst. Men Johannesprologen bør forstås dels som et indlæg i den antikke filosofis førnævnte debat om tilværelsens urgrund, dels som en fortsættelse af den israelitisk-jødiske visdomstradition. Sidstnævnte form for tænkning finder vi fx i Ordsprogenes Bog i Det Gamle Testamente. Her hævdes det, at Gud fra be-

gyndelsen skabte verden med Visdommen. Den personificerede Fru Visdom siger det selv: "Som begyndelsen på sine handlinger skabte han mig." Allerede fra begyndelsen er universet med andre ord gennemsyret af visdom og mening.

Guds boomerang

Det er hård kost at høre for en moderne nihilist. Men her stopper det ikke. For Ordsprogenes Bog hævder desuden, at denne mening ligger åbent tilgængelig for erfaringen. Fru Visdom står ved korsvejene og i portene og råber sit budskab om altings indbyggede meningsfuldhed, så enhver i princippet kan høre det. Det kræver kun livserfaring at erkende meningen. Enhver, der løfter blikket ud i verden, kan jo se, at det går den gode godt, og den onde skidt – altid! Graver man en grav for andre, falder man selv i den. Altid. Ifølge Ordsprogenes Bog har Gud simpelthen konstrueret verdens gang med et højere retfærdighedsprincip – med et immanent karma-hjul, der betaler tilbage i dette liv, før eller siden. Altid går det op. Eller som the Beatles sang: "In the end the love you make is equal to the love you take." Verden er indrettet med dyb visdom.

Det var alligevel lidt naivt, tænker du måske i dit stille sind. Men Job og Prædikerens fra Det Gamle Testamente tør, hvor andre tier. De tilhører begge den føromtalt visdomstradition, men går i flæsket på Ordsprogenes Bog. For Job går tingene ikke op: Han rammes af meningsløse ulykker, selvom han er en god fyr. Og Prædikerens kan fra sit luksusliv i kongepaladset ikke få øje på nogen dyb retfærdighed i tilværelsen. Han benægter, at man kan sætte gode gerninger i banken og senere i livet indløse dem i form af belønninger. Og onde gerninger ser man ofte gå ustraffet hen. De gode græder, og de onde ler, for guderne kaster ikke med nemesis-boomerang. "Hvor ofte har jeg ikke set et dumt svin nyde livet med dyre drinks og havudsigt?" spørger Prædikerens – hvis jeg må tillade mig en lettere omskrivning af hans tekst.

Bibelens Fritz og Poul

Job er også skeptisk og konkluderer, at meningen med det hele slet ikke er tilgængelig for mennesker. Eller som Gud siger til Job: "Meningen med det hele skal du ikke bryde dit lille hoved med. Den skal jeg nok tage mig af. Har du måske nogen sinde lavet en flodhest?" (Her omskrev jeg næsten

ikke; i Jobs Bog er Gud meget stolt af sin flodhest, med god grund). Job og Prædikerer tror ikke på Visdommen som en indbygget retfærdighedsmechanisme i tilværelsen. De er anti-metafysikere og dermed på sin vis helt moderne. Jeg forestiller mig Prædikerer sidde med en kølig rosé på sin yacht ude på Aarhus Ø: ”I begyndelsen var ... ja, hvad fanden ved jeg. Spis, drik og vær glad.” Prædikerer er Bibelens svar på Fritz og Poul fra Rytteri- et. Meningen med stort M er kedelig. Den kan de fattige bekymre sig om.

Johannesprologen går en tredje vej – mellem Ordsprogenes Bogs erfaringsmetafysik på den ene side og nihilismen hos Job og Prædikerer på den anden. Johannes fastholder påstanden om, at der er en grundlæggende mening med det hele – den var der ”i begyndelsen” og har været der lige siden – men han afviser, at den altid kan erfares ved at iagttage verdens gang. Meningen må åbenbares. Måske tænker Johannes, at erfaringen er alt for lunefuld til at fortælle os meningen. For meningen er der - også, når vi ikke erfarer og mærker den. Ifølge Johannesprologen fremtræder den dybe mening i livet, når livet ses i lys af Jesus Kristus. Han er begyndelsen og det lys, der oplyser ethvert menneske, som det hedder.

Et guddommeligt swipe

Johannesprologen fortæller dette i mytens form. Prologen er fortællingen om en gud, der vil i kontakt med verden. ”For således elskede Gud verden”, hedder det senere i Johannesevangeliet; og Første Johannesbrev siger det rent ud: ”Gud er kærlighed.” Johannesprologen er derfor en erotisk myte. Gud prøver at komme i kontakt tre gange. Første gang sker, da han skaber verden – men mørket kunne ikke begribe lyset. I andet forsøg rækker Gud ud efter Israels folk – men hans egne tog ikke imod ham. Tredje gang lykkes det så: Ordet bliver kød. Meningen med det hele åbenbarer sig i mennesket Jesus Kristus i kød og blod. Gud swiper og swiper. Og endelig er der et match. Og han vil mødes IRL. Meningen har hele tiden været der, men mennesker begriber det først, da Gud går hele vejen, træder ud af sig selv og kommer mennesker i møde *som* menneske. Gud er som englen i Wim Wenders’ film *Himlen over Berlin*. Englen forelsker sig i et menneske og opgiver sin status som engel for at komme tæt på sin elskede – englen vælger kærligheden frem for evigheden.

Prologen påstår som sagt, at Jesus Kristus er *logos*. Han er meningen med det hele lige siden skabelsens begyndelse. Det kan måske lyde som en indholdsløs påstand; Jesus Kristus er jo blot et navn. Men prologen udfolder faktisk, hvad Jesus Kristus står for og betyder: ”vi så hans herlighed, en herlighed, som den Enbårne har den fra Faderen, fuld af nåde og sandhed.”

Fuld af nåde og sandhed. Det er måske prologens vigtigste påstand. Folk som mig, der kan forfalde til kynisme, har tendens til at skille nåde og sandhed ad. Nåden er sjældent sand og sandheden ikke nådig. Hvis nogen viser nåde, ligger der nok noget falsk bag. Sproget bekræfter nihilismen: Noget kan være for godt til at være sandt. Og kærlighed gør blind, siger vi – for kærligheden overser den nøgne, usminkede sandhed.

Stævnemøder

Men Jesus Kristus åbenbarer, at for Gud falder nåde og sandhed sammen, ja, nåden *er* sandheden. Kærlighed gør ikke blind; den gør seende. Det er kun kærligheden, der ser helt og aldeles. Martin Heidegger skal en gang være blevet spurgt, hvilket af ordene man skulle lægge mest vægt på i titlen på hans hovedværk, *Sein und Zeit* – hvortil han svarede: ”und!” Med andre ord: Det er forbindelsen mellem de to begreber, der er hovedpointen. Det samme gælder her: ”nåde OG sandhed” (*kharis KAI alētheia*). For pointen er, at de to ikke kan adskilles. Guds nåde er sand. Guds sandhed er nådig. Det gode og det sande er det skønne.

Det er en metafysisk påstand. Næsten for god til at være sand. Der må kød på. Siden Klemens af Alexandria (omkring år 200) har man gerne kaldt Johannesevangeliet for ”det åndelige evangelium”. Men det er også det kødelige, materielle evangelium, sansernes evangelium. For Johannesevangeliet fortæller om Guds nådige sandhed i en perlerække af konkrete stævnemøder, hvor Jesus træffer mennesker på sin vej. De bliver slået helt omkuld af den uventet nådige sandhed, som Jesus møder dem med. Tro er i Johannesevangeliet ikke konklusionen på en logisk argumentationsrække; den er heller ikke et absurd spring ud i det uvisse. Tro er at se sig set. At finde sig genkendt i et nådigt sandhedsøjeblik. Som da Jesus ser Nathanael under figentræet. Eller da Jesus forstår den samaritanske kvindes livssituation. Eller da han kalder den grædende Maria Magdalene ved navn. Eller da han ved, hvad der plager tvivleren Thomas. I mødet med Jesus kommer de alle til tro, fordi de møder en sandhed om sig selv, der er nådig. Midt i deres selvbekendelse og selvhad viser Kristus dem, at Guds sandhed er nådigere end menneskers. Grundtvig, der var en ypperlig fortolker af Johannesevangeliet, formulerede det sådan: ”Nåde og sandhed i dit bryst: mødes de må, om nådens røst skal som Guds-barnet dig røre.”

Begyndelsen og enden

En anden Johannes, nemlig Møllehave sagde, at kristendom er troen på, at det ender godt. Johannesprologen hævder tilsvarende, at det hele allerede begyndte godt. Det er ikke altid til at se, at livet er grundet på en nådig sandhed. Ofte messer vi: "I begyndelsen var vreden, i begyndelsen var overlevelsesinstinktet, i begyndelsen var misundelsen, i begyndelsen var løggen." Men ifølge Johannesprologen bygger menneskers fælles eksistens på Guds nådige sandhed. Denne nådige sandhed kan mennesker ikke selv skabe. Vi kan ikke beslutte den ved at hive os selv op i hårene som gode eksistentialister. Nej, Guds nåde er sand fra begyndelsen. Ikke sådan at forstå, at mørket ikke er der. Meget kan være gået galt i livet. Men mørket er ikke begyndelsen. Det er Guds nåde, der er rammen omkring det hele – trods alt.

Jeg er næppe alene om at længes efter at erfare, at sandheden er nådig. Af og til hænder det; men når jeg ikke erfarer det, må jeg lade mig det fortælle. For vi har brug for at høre ordet igen og igen. Som når to kærester minder hinanden om, hvordan det hele begyndte i forelskelsen; eller som med to venner, der erindrer det første møde; eller når et ægtepar husker hinanden på, hvor meningsfuldt det hele trods alt var i begyndelsen, da børnene var små. Eller når et barn igen og igen vil høre om forældrenes første møde – for at blive bekræftet i, at det blev undfanget i kærlighed. Sådan er det også med Guds kærlighedshistorie med mennesker. I begyndelsen var Ordet, siger Johannesprologen. I begyndelsen var Guds nådige sandhed. Det er derfor, Johannesevangeliets indledning er min yndlingsprolog.